

can, Tebriz beylerbeyi tarafından idare ediliyordu. XIII. (XIX.) yüzyılda Bahâîler'in önemli merkezlerinden biri de Zencan'dı.

Zencan şehri yünlü ve pamuklu el dokumalarıyla ünlüdür. Günümüzde mahalî sanayi kolları olarak bıçakçılık, bakırcılık ve mutfak eşyası, kumaş üzerine altın ve gümüş işlemeciliği meşhurdur. Zencan'da yetişen ve Zencânî nisbesiyle anılan çok sayıda âlim arasında muhaddis Ahmed b. Muhammed ez-Zencânî, fakih Ömer b. Ali b. Ahmed, muhaddis Şeyhu'l-harem Ebû'l-Kâsım Sa'd b. Ali, dil âlimi İzzeddin, fıkıh âlimi Şehâbeddin, muhaddis Ebû Ubeydullah Hüseyin b. Ahmed el-Fellakî, muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Mûsâ, muhaddis Ebû Abdullah Mekkî b. Bûndâr, muhaddis Ebû Sehl Serî b. Mihrân ve İldenizliler'den Atabeg Özbek b. Muhammed'in hekimi Celâleddin ez-Zencânî sayılabilir (Sem'ânî, VI, 306-308; Yâkût, III, 171-172). Zencan'daki tarihî eserlerden İmamzâde Seyyid İbrâhîm Türbesi, Buk'a-i Kîdâr b. İsmâil, Mescid-i Câmî' (Mescid-i Seyyid), Künbed-i Sultâniyye (Olcaytu Han'ın Sultâniyye'deki Türbesi), Molla Hüseyin-i Kâşî Türbesi, Çelebioğlu Hankah ve Türbesi (Ârâmgâh-ı Çelebioğlu), Pîr Ahmed Zehrûş Türbesi sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 460, 464; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IX, 11, 346; X, 36-37; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 195-196, 198; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 357-358, 360; *Hudûdü'l-âlem* (trc. Abdullah Duman – Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 90; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 386; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. M. Emîn Demc), Beyrut 1400/1980, VI, 306-307; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), III, 171-172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), tür.yer.; Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ* (Öztürk), s. 561; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 383-384, 390, 394, 399; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Camî'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 20, 123, 126, 143, 169, 184, 186; Müstevfî, *Tarih-i Güzide* (Nevâî), s. 328, 407, 409, 412, 525, 778; a.mlf., *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 56, 180, 182, 221; Muhammad Nâzım, *The Life and Times of Sultân Maḥmūd of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 83-84; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 137-138, 141, 181, 200, 204; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri: 1578-1590*, İstanbul 1962, s. 16-18; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 221-222, 239-240; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I, 127; *Fihrist-i Binâhâ-yi Târihi ve Emâkin-i Bâstâni-yi İrân*, Tahran 1345 hş., s. 131-133; M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı İrân Münâsebetleri*, İstanbul 1970, s. 29-32; Seyyid Müsevî Zencânî, *Târihi-i Zencân*, Tahran 1351 hş.; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 14, 33; Abdürrefî Hakikat, *Fer-*

heng-i Târihi ve Coğrafya-yi Şehristân-hâ-yi İrân, Tahran 1376 hş., s. 256-260, ayrıca bk. İndeks; Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İrân Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s. 54, 283, 459-460; S. G. Açıkanov, *Selçuklular* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet R. Annaberdiyev), İstanbul 2006, s. 112, 213, 262; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 40, 102, 136, 149; *Serşûmarî-i 'Umûmî Nüfus ve Mesken 1385 Netâyic-i Külli Ustân-ı Zencân*, Tahran 1388 hş.; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), VIII, 11407; Rızâ Ârtidâr, "Zencân", *DMT*, VIII, 514-518; Erdoğan Merçil, "Zencân", *İA*, XIII, 522-525; C. E. Bosworth, "Zandjân", *EI²* (İng.), XI, 446-447.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ZENCÂNÎ, İzzeddin

(عزالدین الزنجانی)

Ebû'l-Meâlî İzzüddin Abdülvehhâb
b. İbrâhîm b. Abdülvehhâb
ez-Zencânî el-Hazrecî
(ö. 660/1262 [?])

Edip ve dil âlimi.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. İbnü'l-Fuvatî künyesini Ebû Muhammed diye verirken dedesinin adını Muhammed olarak kaydetmişse de bu yanlıştır, çünkü Zencânî, *el-Kâfî şerhu'l-Hâdî* adlı eserinin sonunda künyesini ve isim zincirini yukarıda belirtilen şekilde zikretmiştir (Maḥmûd Yûsuf Feccâl, XVII/1 [1996], s. 34). Babası İmâdüddin İbrâhîm ez-Zencânî önde gelen bir Şâfiî âlimi olup Abdülkerim er-Râfî'nin *el-'Azîz (Fethu'l-'Azîz)* adlı büyük şerhinden özetlemek suretiyle Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i üzerine *Neḳâvetü'l-'Azîz* adıyla bir şerh yazmıştır (İbnü'l-Fuvatî, IV/2, s. 652; Sübkî, VIII, 119-121; İsnevî, II, 11). Bazı kaynaklarda İzzeddin'in adının babasının adıyla karıştırılarak İbrâhîm şeklinde verildiği görülür. İzzeddin aslen Zencanlı'dır ve Tebriz'de yaşamıştır. Daha önce bir süre kaldığı Musul'da edip ve dil âlimi Şemseddin İbnü'l-Habbâz el-Mevsilî'nin derslerine katıldı ve eserini imlâ etti. Onun Horasan bölgesini dolaşarak Buhara'ya gittiği ve tekrar Tebriz'e döndüğü bilinmektedir. İbnü'l-Fuvatî, Nasîrüddin-i Tûsî Tebriz'e geldiği sırada Zencânî'nin ondan kendisi için astronomiye dair bir eser yazmasını istediğini, onun da *et-Tezkiretü'n-Naşiriyye*'yi kaleme aldığını bildirir. Hayatıyla ilgili diğer bazı ayrıntılar Kâtib Çelebi tarafından eserleri zikredilirken verilmiştir. Buna göre *el-Mu'rib*'i tamamladığı esnada (637/1239) Musul'da, *el-Mebâdî fi't-taşrîf* adlı eserinin şerhi olan *el-Hâdî* ile bunun *el-Kâfî* adlı şerhini bitirdiğinde (654/1256) Bağdat'ta bulunuyordu,

ertesi yıl da *Taşhîhu'l-mikyâs*'ı yazmıştır. İbnü'l-Fuvatî Zencânî'nin 660'ta (1262) vefat ettiğini belirtirken Kâtib Çelebi 655 (1257) yılından biraz sonra öldüğünü kaydeder ki bu tarihte *Taşhîhu'l-mikyâs*'ını kaleme almıştır. İbnü'l-Fuvatî'nin 660'ta Nasîrüddin-i Tûsî'nin himayesine girip Me-râga'daki kütüphanesine yönetici tayin edildiği göz önüne alınırsa onun verdiği ölüm tarihi doğru olmalıdır. Zencânî sarf, nahiv, lugat, meânî, beyân konularında yetkin bir âlimdir ve bu alanlarda önemli eserler vermiştir. Ayrıca tefsir, kıraat, fıkıh ve astronomide de bilgi sahibiydi. Sü-yûtî yazısının güzel olduğunu söyler. Edebiyat sahasında geniş hacimli birçok eserin telif edilmesinden sonraki dönemde yaşayan Zencânî zamanındaki ihtiyaçtan dolayı bu eserler üzerinde özlü çalışmalar yapılmıştır. Bilhassa sarfa dair eserlerine sonraki dönemlerde çok rağbet edilmiştir.

Eserleri. 1. *el-'İzzî fi't-taşrîf*. Lakabına nisbetle bu adla veya *et-Taşrîfü'l-'İzzî*, ayrıca *el-Mebâdî fi't-taşrîf*, *eş-Taşrîf* gibi adlarla anılır. Sarf ilmine dair bu meşhur muhtasar birçok defa basılmış (meselâ İstanbul 1233, 1253, 1254, 1278, 1292; Bulak 1244, 1251, 1280; Kahire 1282, 1298, 1321, 1344; nşr. Enver b. Ebû Bekir eş-Şeyhî ed-Dağüstânî, Beyrut 1428/2008), eseri J. B. Raymundus Latince'ye (Roma 1610), Ahmed Fuad (*Terğîbiyye*, İstanbul 1292) ve Nureddin Turgay (*Açıklamalı İzzî: Metin ve Tercümesi*, İstanbul 1986) Türkçe'ye, Muhammed Bereketullah el-Leknevî Farsça'ya (Leknev 1907) tercüme etmiştir. Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinlerden biri olan ve aynı konudaki *el-Emşile*, *Binâ'ü'l-ef'âl*, *el-Maḳşûd* ve *Merâhu'l-ervâh* ile birlikte *Sarf Cümlesi* diye anılan eseri (İstanbul 1304, 1305, 1324, 1332) Sa'deddin et-Teftâzânî (İstanbul 1253, 1292; Tahran 1285; Kanpur 1287; Kahire 1293, 1307; Bombay 1892), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (İstanbul 1266, 1280, 1292, 1301, 1318) ve Ali el-Kârî'nin (İstanbul 1289) yanı sıra İmâdüddin İbn Cemâa, Hatîb eş-Şirbînî, Niksârî Hasan Paşa, Hoca-zâde Muslihuddin gibi âlimler şerhetmiştir. Çok meşhur olan Teftâzânî'nin şerhi üzerine Radıyyüddin İbnü'l-Hanbelî, Nâsirüddin Muhammed b. Hasan el-Lekânî, Burhâneddin İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî, İbn Kâsım el-Gazzî, Süyûtî ve Dede Cöngî (İstanbul 1278, 1288; Bulak 1255) gibi âlimler hâşiye kaleme almıştır (*el-'İzzî* üzerine yapılan çalışmalar için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1139-1140; Brockelmann, *GAL*, I, 336; *Suppl.*, I, 497-498). **2. *el-Maznûn bih a'lâ ğayri ehlih*.** Ebû Temmâm veya Buhtü-

ZENCÂNÎ, İzzeddin

rî'nin *el-Hamâse*'si tarzında bir şiir antolojisi olup eserde Câhiliye devri şairleriyle müellifin kendi zamanına kadar İslâmî dönem şairlerine ait beyitleri toplamıştır. Ubeydullah b. Abdülkâfî el-Ubeydî 724'te (1324) buna bir şerh yazmış ve ikisi birlikte basılmıştır (Kahire 1331, 1342). 3. *Mî-yârü'n-nüzzâr fî 'ulûmî'l-eş'âr*. Buharâ'da 650 (1252) yılında telif edilen, aruz, kafiye ve bedî olmak üzere üç bölümden meydana gelen eser *el-'İzzî ve el-Hâdî* kadar şöhret kazanmamakla birlikte kendi alanında önemli bir çalışmadır. Bahâeddin es-Sübki, *Telhişü'l-Miftâh'a* yazdığı *'Arûsü'l-eîrâh* adlı şerhte özetlediği kitaplar arasında bu eseri de zikretmiştir (nşr. Muhammed Ali Rızık, I-II, Kahire 1991). Eserin bedî ile ilgili kısmını Abdül-mün'im Seyyid Abdüsselâm el-Eşkar ayrı olarak neşretmiştir (Kahire 1416/1995). 4. *el-Kâfî şerhu'l-Hâdî*. Müellifin kendi eseri üzerine kaleme aldığı nahiv ve sarfa dair bir eserdir. Süyûtî kendi zamanında bu şerhin meşhur olduğunu, Çarperdî'nin *Şerhu's-Şâfiye*'de bundan çok nakilde bulunduğu belirtir. Mahmûd Yûsuf Feccâl doktora çalışmasında eserin nahiv kısmını (1398/1978, Ezher Üniversitesi), oğlu Enes b. Mahmûd Feccâl de yüksek lisans tezinde sarf kısmını (2006, San'a Üniversitesi) neşre hazırlamıştır. 5. *Taşhîhu'l-mikyâs fî tefsîri'l-Kuşâs*. Zemahşerî'nin aruz ilmine dair eserinin şerhi olup 655 (1257) yılında telif edilmiştir. 6. *el-Kâfiye fi'l-ḥîsâb* (iÜ, AY, nr. 1534). Zencânî'nin ayrıca *el-Hâdî li-zevî'l-elbâb fî 'ilmi'l-i'râb* (*el-Hâdî fi'n-naḥv ve't-taṣrif* ile aynı olmalıdır), *Şerhu'l-Hâdî li's-şâdî* (Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin eseri üzerine yazılmıştır), *el-Muḥtaşar fî 'ilmi'l-ustûr-lâb*, *el-Mu'rib 'ammâ fi's-Şihâh ve'l-Muğrib*, *Şerhu'l-ebiyâtü'l-müşkilâti'l-ağ-râd*, *et-Tezkire fi'l-hey'e*, *et-Tezkiretü'l-Mecdiyye* adlı eserleri vardır (eserlerinin listesi ve yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 498; Mahmûd Yûsuf Feccâl, XVII/1 [1996], s. 35-36; *Mî-yârü'n-nüzzâr*, neşredenin girişi, I, 8-12).

BİBLİYOGRAFYA :

İzzeddin ez-Zencânî, *Mî-yârü'n-nüzzâr fî 'ulûmi'l-eş'âr* (nşr. M. Ali Rızık el-Hafâcî), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), neşredenin girişi, I, 3-31; İbnü'l-Fuvatî, *Telhişu Mecma'u'l-âdâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Dimaşk 1962-67, IV/1, s. 234-235; IV/2, s. 652; Sübkî, *Ṭabaḳât* (Tanâhî), VIII, 119-121; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, II, 11; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 122; *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; II, 1138-1140, 1326, 1578, 1744, 1869, 2027; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1392, V, 173; Serkîs, *Mu'cem*, I, 977; II, 1304; Brockelmann, *GAL*, I, 336-337; *Suppl.*, I, 497-498; M. Ali Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, Teb-

riz 1347 hş., II, 386-387; *A'yânü's-Şî'a*, VIII, 132; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1987, II, 53-55; Abdulah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-ḥavâşî*, Ebûzabî 1425/2004, I, 593-601; Cl. Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours années 1990 à 1992", *MIDEO*, XXI (1993), s. 415-417; Mahmûd Yûsuf Feccâl, "ez-Zencânî ḥayâtühü ve muşannefâtüh", *'Âlemü'l-kütüb*, XVII/1, Riyad 1416/1996, s. 34-38; Ilse Lichtentadter, "Zencânî", *IA*, XIII, 525; "al-Zandjâni", *El² Suppl.* (Ing.), s. 841-842. AHMET ÖZEL

ZENCÂNÎ, Şehâbeddin

(شهاب الدين الزنجاني)

Ebü'l-Menâkıb Şihâbüddin Mahmûd
b. Ahmed b. Mahmûd
b. Bahtiyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî
(ö. 656/1258)

Şâfiî fakihî.

573 (1177) yılında İran'ın Zencan şehrinde doğdu. Bazı eserlerde künyesi Ebû's-Senâ olarak kaydedilir (İsnevî, II, 15; İbn Kâdî Şühbe, II, 126). İbn İrs (gelincik) lakabıyla da anılır (*Tâcü'l-ʿarûs*, "ars" md.; İbn Nâsirüddin, VI, 238). Çağdaşı olan tarih ve biyografi müelliflerinden İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî ile İbnü's-Sâî'nin verdiği bilgiler bu âlimlerin eserlerinden günümüze ulaşan bölümlerde yer almamakta, Zehebî yanında diğer bazı müellifler bunlardan kısmî nakiller yapmaktadır. Bunun gibi dönemin tarihçilerinden Atâ Melik el-Cüveynî ile *Kitâbü'l-Havâdiş*'in meçhul müellifinin kaydettiği mâlûmat da sınırlıdır. İbnü'l-Fuvatî, Zencânî'nin oğluna ait biyografide babası hakkında daha önce bilgi verdiğini söylemekle birlikte (*Mecma'u'l-âdâb*, I, 87) onun da eserinin bu kısmî günümüze ulaşmamıştır. Bağdat'a yerleştiği ve Abdülkâdir-i Geylânî'nin oğlu Abdürrâzık'ın kızı ile evlendiği (Zehebî, XXIII, 345) kaydı dışında kaynaklarda ailesi ve tahsil hayatına dair fazla bilgi bulunmamakta ve fakih, usulcü, müfessir, muhaddis, dilci olarak anılmakta, özellikle fıkıh, hilâfiyat ve usûl-i fıkıh alanlarında öne çıktığı görülmektedir. Hakkında yapılan "şeyhü's-Şâfiyye, zamanının allâmesi, ilim denizi" gibi nitelermeler onun ilim muhitlerindeki saygınlığını ve Abbâsî Halifesi Nâsir-Lidî-nillâh'ın topladığı yetmiş hadisi icâzetle rivayet etmesi için Zencânî'yi seçmiş olması (a.g.e., XXII, 197) yöneticiler nezdinde dikkate değer bir itibara sahip olduğunu göstermektedir.

Yeteneği ve şöhreti sayesinde birçok resmî görevde bulunan Zencânî hayatı-

nın önemli bir kısmını devlet hizmetinde geçirdi. Önce Bağdat'ın doğusunda Bâbülec bölgesindeki Sikatiyye Medresesi'nde müdlik yaptı. Ardından kadî nâibliğine ve 623 (1226) yılında Bağdat kadî-kudâtlığına tayin edildiyse de altı ay sonra görevinden azledildi. Bir süre vakıf nâzırlığını ve Sevâd araziyle ilgili işlerin idaresini üstlendi. 625'te (1228) Bağdat Nizâmiye Medresesi müderrisliğine getirildi. Ancak bir buçuk yıl sonra müderrislikten de azledildi. Ardından tayin edildiği divan görevinden de alındı. 633'te (1236) Müstansiriyye Medresesi müderrisliğine getirildi. Bu arada defalarca elçilik göreviyle Şiraz'a gönderildi (a.g.e., XXIII, 345). Zencânî'nin bu müderrislik görevinde ne kadar kaldığı konusunda açıklık bulunmamakla birlikte İbn Tağrıberdî'nin Moğol istilâsı sırasındaki katliamda öldürülenler arasında Müstansiriyye Medresesi müderrisi olarak Zencânî'yi de zikretmesi (*en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 68) ölümüne kadar bu görevi sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Zehebî, tarihçi Zahirüddin Ali b. Muhammed el-Kâzerünî'den (ö. 697/1297-98) naklen Moğollar'ın Bağdat'ı ele geçirdiklerinde (656/1258) yaptıkları katliam sırasında Zencânî'nin de öldürüldüğünü belirtir. Safedî, İbn Tağrıberdî, Sübkî, İbn Kâdî Şühbe, İsnevî, el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas gibi tarih ve tabakat müelliflerinin bir kısmı Zehebî'den naklen, bir kısmı da onu anmadan aynı bilgiyi tekrarlar. Buna karşılık devrin önemli kaynaklarından *Kitâbü'l-Havâdiş*'in müellifi Zencânî'yi bu olaydan sonra vefat edenler arasında sayar (s. 367). Hülâgû'nun maiyetinde olaya şahit olan ve ardından Irak eyaletinin yönetimi kendisine verilen tarihçi ve devlet adamı Cüveynî de Zencânî ve Şerefeddin el-Merâgî'nin halk için eman dilemek üzere Hülâgû'ya gönderildiklerini, Zencânî'nin Bağdat'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra vefat ettiğini belirtir (*Târîh-i Cihângüşâ*, III, 290, 475). Zencânî'nin oğlu İzzeddin Ahmed b. Mahmûd da devrin önde gelen âlimlerinden olup 655 (1257) yılında Bağdat'ın Batı kesimi kadılığına, 658'de (1260) Atâ Melik el-Cüveynî tarafından kadîkudâtlığa tayin edilmiş ve uzun zaman bu görevde kalmıştır (*Kitâbü'l-Havâdiş*, s. 352, 373; İbnü'l-Fuvatî, I, 88; V, 633).

Zencânî'nin getirildiği makamlarda uzun süre kalamayıp sürekli azledilmesine gerekçe olarak yaptığı haksızlıklar, dünya sevgisi ve mal mülk hırsı gösterilmektedir. İbnü'n-Neccâr, tayin edildiği makamlar yü-